A modren magyar költészet fordításának nehézségei - Kosztolányi Dezső

Korać, Zrinka

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:082005

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Mađarski jezik i književnost i engleski jezik i književnost

Zrinka Korać

Kosztolányi Dezső –
A modern magyar költészet fordításának nehézségei

Diplomski rad
Mentor: izv. prof. dr. sc. Zoltán Medve

Osijek, 2016

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Katedra za mađarski jezik i književnost
Mađarski jezik i književnost i engleski jezik i književnost

Zrinka Korać

Kosztolányi Dezső –
A modern magyar költészet fordításának nehézségei

Diplomski rad
Humanističke znanosti, filologija, poredbena književnost

Mentor: izv. prof. dr. sc. Zoltán Medve

Osijek, 2016

Tartalom:

1. A költészetről.....7
2. Kosztolányi Dezső életrajza.....8
   2.1. *Négy fal között*.....9
   2.2. *A szegény kisgyermek panaszai*.....9
   2.3. Kosztolányi – a modern költő.....11
   2.4. A válság.....13
   2.5. Az ars poetica változásáról.....14
   2.6. Esti Kornél.....17
   2.7. Kosztolanyi – az esszéista és a kritikus.....19
   2.8. Utolsó művei.....21
3. A költészet fordításáról.....22
4. Az *Esti Kornél éneké*nek fordítása és lehetséges interpretációja.....24
   4.1. Esti Kornél éneke.....37
5. Zárszó.....40

Hivatkozások.....41

Összefoglalás

E szakdolgozat témája a modern magyar költészet fordítása folyamán felmerülő nehézségek Kosztolányi Dezső versei példáján. Felmerül az a kérdés, hogy lehetséges-e egyáltalán, és van-e értelme verseket fordítani, mivel fordítással a vers lényege, valamint a költészet más fontos elemei is, mint például a ritmus, vagy a szójáték szinte mindig elveszik. A következő kérdés, ami felvetődik: hogy milyen módon tudjuk átvinni a szöveget a forrásnyelvből a célnyelvbe, tartanunk kell-e magunkat a szó szerinti fordításhoz, vagy kicserélhetünk, elvehetünk, esetleg adhatunk-e a szöveghez valamit. Természetesen a kultúrák egymáshoz közelítése miatt is nagyon fontos. Kérdés lehet az is, hogy ki fordítsa a verseket: „szakmabeli“, vagy elég lelkes fordítónak lenni.

Miután megpróbálom összefoglalni Kosztolányi életét és sokszínű és sok műfajú opusát, *Esti Kornél éneke* fordítása alapján keresem a felsorolt kérdésekre a választ. Ezt a verset választottam, mert sok magyar kritikus ars poeticának nevezte, és magában foglalja Kosztolányi költészetének jellegzetességeit: eredetiség, szójátékok, szimbolizmus, nihilizmus, az élet múlandóságának kérdése – de azért is, mert Esti Kornél az egyik legfontosabb – és véleményem szerint – Kosztolányi legérdekesebb karaktere, alter egója és azonos című prózájának főhőse.

A vers tizenegy versszakból áll, és mindegyiknél feltüntettem a fordítás folyamán felmerülő problémákat, megadtam magát a fordítást, és végül a vers interpretációját is.

Kulcszavak: modern magyar költészet, Kosztolányi, fordítás, *Esti Kornél éneke*

Bevezető

Az első fejezet röviden és általában a modern magyar költészetről szól, amely 1906-1908 körül kezdődik, nagyjából Ady Endre *Új versek* című kötetének, illetve a *Nyugat* című folyóirat megjelenésével egyidőben.

A második fejezet, az egyik legfontosabb nyugatos szerző, Kosztolányi Dezső, életét és munkásságát dolgozza fel. Kosztolányi a nyugatosok első nemzedékéhez tartozik: regények, novellák és versek írásán kívül műfordítással, kritikával és újságírással is foglalkozott. Mivel a szakdolgozat hangsúlya a költészeten van, az első alfejezet a költő indulását, a *Négy fal között* (1907) című kötetét vizsgálja. A kötet fő motívumai a titokzatosság és a halál, a költő impresszionista, expresszionista és szecessziós stílusban ír. A második kötete, *A szegény kisgyermek panaszai* 1910-ben születik meg és a második alfejezet foglalkozik vele. A 20. századi magyar költészet egyik legsikeresebb és legismertebb köteteként tartják számon. A kötetben a költő a hangsúlyt a múltra, a gyermekorra helyezi. A harmadik alfejezet annak kérdését járja körül, hogy milyen Kosztolányi szerint a modern író. A negyedik alfejezet Kosztolányi 1914 és 1924 közötti „sötét" korszakáról szól, amikor emberként és íróként nagy változáson ment keresztül az akkori eseményeknek köszönhetően (első világháború). Ebben a korszakában elfordul a költészettől, és megjelenteti első novelláskötetét és történelmi regényét, *Nero, a véres költő* címen. Ezután regények sora következik: *Pacsirta*, *Aranysárkány* és *Édes Anna*. Az ötödik alfejezet *A bús férfi panaszai* verseskötettel foglalkozik, amely 1920-ban jelenik meg, valamint a *Meztelenül* című kötettel, amelyben a költő elfordul a rím használatától, és új formát választ (szabad versek). A hatodik alfejezet a költő legismertebb hőséről, Kosztolányi alter egójáról szól, Esti Kornélról, kinek élményeiről azonos című novelláskötetet jelentettet meg. Ezek a novellák valójában újdonságot hoztak a magyar irodalomba: a hős meséli, az író pedig lejegyzi az eseményeket. A hetedik alfejezet Kosztolányi kritikai munkásságát dolgozza fel. Élete során esszéit és kritikáit nem tartották kiemelkedően fontosnak, ám halála után előkelő helyet kapnak a 20. századi magyar esztétikai gondolkodás történetében. A nyolcadik alfejezet a költő utolsó műveiről szól: a *Számadás* című verseskötetéről és a *Tengerszem* című novelláskötetéről.

A harmadik fejezet a fordítás kérdéseit taglal: lehetséges-e és kinek kellene költészetet fordítania. Vannak, akik szerint a verseket költőknek kellene fordítani mert a fordítás közben gyakran kell változtatni, vagy szépíteni az eredetit.

A negyedik fejezetben a gyakorlat áll a középpontban: Kosztolányi ars poeticáját, az *Esti Kornél éneké*nek fordítását tartalmazza, és ezen keresztül a magyar költészet fordítása közben felmerülő nehézségeket próbálja meg felvázolni.

1. A költészetről

A magyar irodalomban a legfontosabb irodalmi műnemnek tradicionálisan a lírát tartják. Magába foglalja mindazt, amit a francia, vagy az orosz irodalomban a regény, a dráma, az esszé, a filozófia és a politikai gondolkodás képvisel. A viharos történelme miatt Magyarországon a közélet és az irodalom szinte a kezdetektől közeli kapcsolatban állt egymással, így a magyar költészet sokszor morális színezetű.[1]

Magyarországon a modern költészet kezdete a *Nyugat* indulásához (1908) köthető, amely folyóirat fontos szerepet fog játszani a magyar kultúrában és irodalomban, különösen a költészetben. A magyar költészet története szorosan kötődik a programadó *Nyugat* történetéhez. *Nyugat* megfelel a hozzá hasonló nyugat-európai folyóiratok célkitűzéseinek. Spanyolországban a szellemi megújulást 1898-tól a *Revista de Occidente* című folyóirat képviseli, Oroszországban a *Vesy* és *Apolon*, Franciaországban pedig a *Nyugat* programjához hasonló *Occident.*[2]

A *Nyugat*ot az etikai és esztétikai ideálok ellen harcoló és a közelgő barbárság ellensúlyát képviselő humanizmust támogató magyar értelmiség és irodalmárok alapították. A nyugatos Kosztolányi a magyar költészetet rilkei gyerekvilággal és impreszionizmussal gazdagítja. Ugyanakkor kísérti a halál és az emberi lény mulandóságának szörnyűsége is. Expresszionista korszakában leküzdi rögeszméit, így a költészete is objektívabb lesz. Kezdetben búbánattal szól gyermekkori emlékeiről, később a pesti proletáriátusról és a nagyvárosok komor estéiről.[3]

[1] Kiš et al*.: Novija mađarska lirika*. Beograd, Nolit, 1970. 5
[2] Uo. 8
[3] Uo. 9

2. Kosztolányi Dezső életrajza

Kosztolányi Dezső 1885. március 29-én született Szabadkán, 1936. november 3-án halt meg Budapesten. Író, költő, műfordító, kritikus, esszéista és újságíró. A *Nyugat* első nemzedékének kíváló művésze és a 20. századi magyar irodalom egyik legnagyobb alakja.

Már az iskolában újságot ír. 1901-ben az *Előre* című, litografált diáklapon dolgozott osztálytársával, Fenyves Ferenccel. Fenyves volt a lap szerkesztője, Kosztolányi pedig versekkel szerepelt, s ő „szolgáltatja a lapnak a rímbeszedett humort".[4] Az első verse, *Egy sír*, 1901-ben jelent meg a *Budapesti napló*ban.

1903. szeptember 9-én kezdte meg pesti egyetemista életét. A budapesti egyetem bölcsészkarának magyar–német szakos hallgatója volt. Ebben a tanévben a híres Négyesy László stílusgyakorlati szemináriumra járt, amelyen nem csak a magyar nyelvet és irodalmat tanulók vannak jelen, hanem az egyetem más karainak hallgatói is. Kosztolányi itt köt barátságot Babits Mihállyal, Juhász Gyulával, Oláh Gáborral és Zalai Bélával. Gyakran leveleztek egymással. Tolnai Gábor azt írja a Juhász Gyula emlékének szentelt *Nyugat*-számban: „Barátságuk mély, mint minden fiatalkori. A közös lelkeskedés és egymás lelkesítés kora ez. Az önművelés, az olvasási láz mámorosai mindnyájan. Közös eszményeik vannak s nem múlhat el nap, hogy ne számoljanak be egymásnak olvasmányaikról, élményeikről. Szünidőben pedig Szabadka, Szekszárd és Szeged között állandó levelezés folyik."[5]

Ebből a levelekből sokat meg lehet tudni arról, mit olvasott Kosztolányi ebben az időben. 1904-ben Babits Mihályhoz írott leveléből megtudjuk, hogy La Bruyeret olvassa, Heinét, Anatole France műveit szereti, sok Carducci verset őriz, sok Verhaerenja, Strindbergje, Carlyle-ja volt, olvassa Csehov drámait, de nem tetszik neki Mallarmé és Verlaine. A levelekből megtudhatjuk, hogy végigolvasta a kor legtöbb népszerű filozófusát, Nietzschét és Schopenhauert, Kantot és Max Stirnert. Bécsben filozófiai előadásokat hallgat, elsősorban Emil Reich filozófiai és Wilhelm Jerusalem lélektani előadásait.

1905 és 1906 között már rendszeresen ír és publikál. Fő műfaja a vers és az újságcikk, hiszen a *Bácskai Hírlap*nál dolgozott sok kedvvel és gyors iramot diktáló módon: „Kivételes érzékenysége a kor társadalmi, tudományos, irodalmi, művészeti jelenségeire, a kíváncsiság, amely nem marad meg a felszínnél, hanem alkatához hasonlítja az eszméket és jelenségeket, olykor csak eljátszik velük, máskor összefüggések rendszerébe állítja őket".[6] A társadalomról rossz véleménye volt, hazugnak és romlottnak tartotta. Értekezett a halálbüntetésről és

[4] Bori Imre: *Kosztolányi Dezső*. Újvidék, Forum könyvkiadó, 1986. 7
[5] Uo. 20
[6] Uo. 27

öngyilkosságról, de arról is, hogy az „iskolamorállal” baj van. 1906-ban állást vállal a *Budapesti Naplónál*, majd 1907-ben megjelenik az első verseskötete, a *Négy fal között*, 1908- ban pedig a *Boszorkányos esték* című novelláskötete.

2.1. Négy fal között

A *Négy fal között* verseiről Lengyel Menyhért azt írta, hogy „nem Ady utánzatok. Egészen más úton járó erős, egyéni versek. Hogy nem szerelmi nyavalygások, nyögdécselések. Hogy befelé néző, komoly szemmel bolygat rejtelmes, nagy kérdéseket.”[7] Lengyel szerint sok misztikus hangulat van a versekben és ez a legegyénibb s legeredetibb ebben a kötetben. Kiemeli például *A gyászmenet jő*, az *Én* című verseket és a *Pasztellek* című ciklust, de nem tetszenek neki a magyar versek vagy a szerelmes költemények.

Kosztolányi kíváncsi volt Ady Endre véleményére, aki az elsőkötetes Kosztolányit „finom, vibráló, hallucináló léleknek” nevezte. Szerinte nincs tárgy, helyzet, legenda, ötlet vagy érzés ezekben a versekben, de dicséri a versek formai oldalát: az „újféle megindultságot”, az „újféle színlátást”, az „új muzsikát” és azt, hogy „szinte mindig új forma válaszol nekünk”.[8]

Kosztolányi verseinek fő költői irányait a szimbolizmus, impresszionizmus és szecesszió, a versek formáját a parnasszista ízlés diktálta, így a költő megkomponálta a modern líra mintakönyvét. Gyakori motívumai a titokzatosság és a halál, az otthontalanság és a megállt idő, a modern magyar költészetnek századfordulós és a 20. század első évtizedének közös jelvényei.[9] Az *Üllői-úti fák*, ahogy Kelemen Péter is írja, a költő reprezentatív verse és a „századvég összefoglaló verse”.[10]

2.2. A szegény kisgyermek panaszai

1910-ben Kosztolányi végső formába öntötte *A szegény kisgyermek panaszai* versciklust, amelyen fiatal kora óta dolgozott. Sokak szerint ez a teljes 20. századi magyar lírának egyik legsikeresebb és legnépszerűbb kötete; az első kiadásban 32 verset tartalmazott, 1923-ig 63 versre bővült a kötet. Ebben a versciklusban látható, hogy a költő számára nagyon fontos az eltűnt idő, a múlt. Egyik legfontosabb, Babitsnak szóló levelében a következőket írja Kosztolányi: „Heracleitos mondja: az ember sorsa az ember jelleme; de hol van az ember sorsa:

[7] Uo. 46
[8] Uo. 47
[9] Uo. 54
[10] Uo. 57

a múltban! (...) Nem tudom miért, de én fanatikusa lettem az eltűnt időnek. Gondolatok és hangulatok bántanak. Mindég arról álmodok, hogy gyerek vagyok s oly érzelmeket érzek ilyenkor, amelyeket kifejezni sohase tudok, de mindég vigasz merítek belőlük." Szerinte a múlt tárgyai és eseményei alkották meg őt.[11]

A múlt lényeges helyet kap az akkori magyar filozófiai gondolkodásban. Babits Mihály is erről ír *Bergson filozófiája* című tanulmányában: „A mi időnk teremt, újat alkot minden pillanatban. Ez azért van, mert minden pillanatunkban benn van – tudtunkkal vagy anélkül – egész múltunk, sőt őseink egész múltja. A múlt nem halt meg, hanem hat reánk; él testünkben, lelkünkben; egész valónk az egész múlt eredője; minden jelen pillanat magában foglalja az egész múltat, és valamit ad hozzá."[12] Fülép Lajos *Az emlékezés a művészi alkotásban* című tanulmányában művészeti-esztétikai szempontból tárgyalta az emlékezés problémáját. Ebben olyan gondolatokat is találunk, amelyek *A szegény kisgyermek panaszai*hoz is elvezethetnek: „Valami egészen új – objektíve – nincs az emlékezés adta (újra intuált) képben, hanem átformált régi kép az, a „deja vu" jellegével. Ami egészen új van benne, az az érzelem, ami az emlékezés aktusával együttjár, s amely érzelmet az emlékezés adta képpel együtt, egyszerre intuálok. Ez az érzelem kompakt egészet alkot az emlékezés adta képpel: egyetlen lelkiállapotot (...) Adva van tehát egy tartalmilag régi elem: a múlt intuíciómnak emléke, s egy új: a jelenemnek érzelme; s e két elem egyetlen organizmussá nő."[13]

Kosztolányi a visszaemlékezésében, amelyet 1935. áprilisában írt, azt mondta erről a versciklusáról: „*A szegény kisgyermek panaszai*t akkor kezdtem írni, amikor édesatyám egyszer látogatóba jött hozzám Üllői úti diákszobámba. Kikísértem a hajnali vonathoz, és talán a látogatás hatása alatt, mert eszembe jutott a vele való kapcsolatom, az elmúlt diákkorom és a vidéki életem, amikor pályaudvarról visszafelé mentem, egyszer fölzendült bennem ennek a vers-sorozotnak első költeménye: Mint aki a sínek közé esett... Aztán rövidesen, alig egy hét alatt, az egész sorozatot leírtam, és máig sem tudtam rajta változtatni egyetlen sort sem."[14]

Ezek a versek visszaálmodják a gyermekkort, a gyermek a világot más perspektívából latja, mint a felnőtt. Az egész versciklus erőteljesen a szimbolizmus jellemzőit mutatja: a gyermekkor szimbólummá válik.[15]A versek lezártak, nem kapcsolódnak egymáshoz, a hangjuk csendes és sóvárgó. A költemények állandó motívuma a búcsúzás és a halál. A kisgyermek a halállal találkozik a legszűkebb családi körben és e körből indulnak ki az emlékek és az

[11]Uo. 71
[12] Uo. 73
[13] Uo. 74
[14] Uo. 74
[15] Uo. 76

érzelmek.[16] A ciklusban van cselekvéslogika és „haladás”, de zenei ellenpontok is megtalálhatók.

*A szegény kisgyermek panaszai*t, amely „szimbolikusan árnyalt impresszionista” versciklus, Szauder József szerint feloszthatjuk néhány verskörbe.[17] E körök a következők:

1) A kisgyermek estéje *(Este, este, Ódon, önémet, cifra óra)*
2) A családi album képei *(Akárcsak egy kormos szénégető, Miért zokogsz fel oly fájón, búsan)*
3) A közjáték *(Lánc, lánc, eszterlánc)*
4) A játékok *(A játék, A kis baba)*
5) Az évszakok nyártól nyárig *(Féltizenkettő, A délutánoktól mindig futottam)*
6) A napszakokról szóló versek *(Jaj, az estét úgy szerettem, Másként halálos csend és néma untság)*
7) A záróvers *(Menj, kisgyerek)*

A témák és a motívumok különbözőek és megtalálhatók azoknál a költőknél is, akiket Kosztolányi szívesen olvasott. A versek rokon vonásokat mutatnak Rodenbáchhal: szomorú unalom a kisvárosi vasárnap délutánban; Verhaerennel: a vidéki élet emlékezetes mozzanatai és alakjai – a gyümölcsös ősz, a csendes esti beszélgetések emléke, a doktor bácsi alakja, az ünnepi mise és a fürdő.[18] A kisgyermek panaszkodik az életre, nyugtalan, rejtély-vallató izgalom. A következő témák köré csoportosulnak ezek a versek: napszakok, évszakok, családtagok és rokonok, írás, iskola, szerelem, halál, a szoba, a város, a város környéke.[19]

2.3. Kosztolányi – a modern költő

Kosztolányi szerint a modern költő szimbolista költő. A modern költő és a szimbolista költő fogalma az 1900-as évek második felében és az 1910-es évek első felében egyértelmű és egyjelentésű volt. Ez az időszak talán Kosztolányi legtermékenyebb alkotói korszaka volt. A tízes évek első felében nagyon sokat írt: tizenkét kötetnyi írás, több kötetnyi napi/heti lapokban, folyóiratokban. Formai szempontból különböző szövegeket írt, de mindegyikben a modern költőt izgató kérdésekre ismerünk.[20]

[16] Uo. 75
[17] Uo. 81
[18] Kiss Ferenc: Az érett Kosztolányi. http://mek.oszk.hu/05500/05520/05520.pdf 12 (2016.9.10)
[19] Uo. 13
[20] Bori Imre: *Kosztolányi Dezső.* Újvidék, Forum könyvkiadó, 1986. 84

Kosztolányi jegyzeteiből, tanulmányaiból és műfordításaiból kiolvashatjuk, mely írókat és költőket tartotta a 20. század prófétainak, és megfigyelhetjük irodalmi formálódását. Nézete szerint Tolsztoj, Ibsen és Zola „a munka becsületét és a jövőt akarják". Három költő nevét is említi: Maeterlinckét, Verhaerenét és Swinburnét. Az írásokból megtudjuk mit tart a modern költő fő jellemzőinek: nehéz és édes bánat. A költő „maga a titok" és „álmai terhét viseli" az arisztokratikus lélek. [21]

1913-ban Kosztolányi a *Modern költők* című antológiájában összegezte mind esztétikai és irodalomtörténeti tapasztalait, mind pedig költői kísérleteinek eredményeit. Rába György szerint ez az antológia a magyar irodalmi szimbolizmus méltó záróköve.[22] Az antológia középpontjában a szimbolizmus követői állnak: francia, osztrák, orosz és olasz költők. Az antológia felmutatta a szimbolizmus elődeit (pl. Poe-t) és utódait is (pl. az olasz futuristák), összesen tizenhét ország százkét költőjének kétszáznegyvenegy versét mutatta be.[23] Kárpáti Aurél szerint ebben a kötetben vannak az egész világ modern lírájának reprezentánsai, „akiknek nagyon fontos szerep jutott az új magyar költészet kialakulásában". Kosztolányi is azt írta a kötet előszavában, hogy e könyvében „minden költő testvér – a faj, a vérmérséklet, a földrajzi hely – az egyéniségük". Továbbá: „ Az új kultúrával mind erősebben kidomborodik a líra általános emberi volta is. A líra majdnem minden ember számára annyira érthető, mint a muzsika." Kiemeli Edgar Allan Poe-t: „Annyira lefinomult költő...verse tiszta muzsika", Keatsről azt mondta, hogy „földtétlenebb költő, egészebb lírikus, mint a Shelley. A Szép a főcélja". Swinburnél az új muzsikát hangsúlyozza, Rimbauldnál az új szavakat, Rilkénél „a forma lényeggé válik", Verlaine „intenzív életével, intenzív verseivel sokak képzeletében reprezentálja a modern költőt."[24]

A *Modern költők* című antológiában kidolgozta műfordítói elveit is: „ideálja a teljes formai, tartalmi hűség és teljes szépség (...) ha művészi célokért meg kellett alkudnia, akkor nem a szépséget ejtette el."[25] Kosztolányi szerint a műfordítás alkotás, nem reprodukálás: „A művész azzal a verssel, amelyet a nyelvén új formába önt, olyan kapcsolatban van, mint az életével, amelynek rezzenéseit a saját verseiben rögzíti meg. Élmény a számára egy idegen költő verse...". Véleménye szerint műfordítani annyi, mint gúzsba kötötten táncolni: a „műfordítás művészi munka", a végső célja a „szép magyar vers".[26]

1911-ben megjelent az *Őszi koncert. Kártya* című kötete, 1912-ben a *Mágia* című verseskötete, amelyekben még tovább finomítja elgondolását az ideális modern költő alakjáról.

[21] Uo. 86
[22] Uo. 87
[23] Uo. 88
[24] Uo. 90
[25] Uo. 90
[26] Uo. 91

2.4. A válság

Az 1914 és 1924 közötti évek Kosztolányi számára válságosnak mutatkoztak. Sok emberi és „szakmai" próbát kellett kiállnia ebben az időben. Az első nagy próba a világháború volt. 1912-ben *Háborús strófák* címmel írja cikkét az *Élet* című lapba, 1914-ben megjelent *Az idegen falu* című tárcája. Kiss Ferenc rekonstruálta Kosztolányi „háborús világnézetét": „A háború első hónapjaiban bizonyára teljesen spontán módon találja meg a magához való hűség és közszereplés konfliktus nélküli formáit. Az érvek bősége, az áradó, sodró dikció arra vall, hogy kétely nélkül azonosult a központi hatalmakkal."[27] Miroslav Krleža is beszélt Kosztolányival való találkozásairól 1915-ben: „Jajgat, hogy a magyar civilizáció még mindig mennyire kompromittálóan nyomorúságos."[28] Ebben az időben sok írásában az olasz futuristák eszméit visszhangozta. Azt írta a futuristákról: „Hitük szerint, az új ember kemény és hősi. Szereti az erőszakot. Megveti a múltat, amely minden tettét elvánnyasztja. Nem szégyelli az ösztöneit se. A futuristák reakciósak. Túlzottan patrióták, a háború, a vérontás prédikálói, hívei mindannak, ami erő, tett, bátorság."[29] Ekkoriban kezdett elgondolkodni arról is, hogy mi lesz a költő sorsa, hol lesz a helye és van-e jövője, és arra a következtetésre jutott, hogy a jövőben sem lesz jó üzlet költőnek lenni.[30]

1916-tól egymás után jelennek meg novelláskötetei: a *Bűbájosok* (1916), a *Káin* (1918), a *Páva* (1919), a *Béla, a buta* (1920). Az elsőket az ötlet, a paradoxon, a rögtönzés és a játék jellemzi, a későbbiekben pedig ezt a szeszélyes, a váratlanul emberre törő sors uralkodó hajlamai, bajt hozó kénye-kedvének az ismeretével cserélte le.[31]

Az 1921-ben megjelent *A rossz orvos* című kisregény nyitotta meg regényei előtt az utat, majd az 1920-as évek uralkodó műfaja a regény lett. E kisregénnyel, amelyben egy gyermek halála miatt támadt bűntudatról szól, a maga *Bűn és bűnhődésé*t írta meg.

1921-ben készült el történelmi-lélektani regényével a *Nero, a véres költő*vel, amihez Thomas Mann írt előszót. Mann méltányolta regényének „nyugodt-hagyomanyos formáját".[32] Kosztolányi nagy könnyedséggel idézi fel az antik világváros életét és a kor történelmi szereplőit. Az író mély pszichológiai megértéssel és kaján iróniával a saját korát festette le Nero korának eseményei segítségével és díszleteivel. A császár alakjában a hatalom és művészet viszonyának kérdéseit vizsgálja. Kosztolányiné tudomása szerint „ennek a regénynek a

[27] Uo. 104
[28] Uo. 104
[29] Uo. 105
[30] Uo. 107
[31] Uo. 111
[32] Uo. 140

megteremtője voltaképpen a Szabó Dezsővel 1920. november első napjaiban, a sajtóban lezajlott irodalmi harc".[33] Maga Kosztolányi a regényről a következőt mondta: "Hasonló semmiségeket, árulhatnék el egyéb regényeimről is. Nero regényem, a véres költő bizonyára ifjúkori benyomásaimra vezethető vissza, egy kávéházat láttam, ahol egymás hegyén-hátán nyüzsögtek a süldő költők, írók és vérszomjas műkedvelők. Semmi köze ennek a latin történelemhez. Ezt csak később kezdtem tanulmányozni, miután befejeztem."[34]

A *Nero*-regény sikere rövid idő alatt két újaabb regény megírására ösztönözte *(Pacsirta, Aranysárkány).* A *Pacsirta* egy Sárszegen a szüleivel élő csúnya vénlányról szól. A vénlány csúnya arcában Kosztolányi fel akarta mutatni az emberi lét szörnyű kegyetlenségét, az öreg házaspár néhány napjában a tömlöcbe zárt sorsok groteszk tragikumát.

Az *Aranysárkany* helyszíne szintén Sárszeg. Ebben a regényben Kosztolányi Novak Antalnak, egy gimnáziumi tanárnak a világát mutatja be, amely látszólag nyugodt, de bizonyos veszteségek és megszégyenítő események miatt az öngyilkosságba menekül. A regény egzisztencialista jellegű, jól illusztrálja az 1920-ak évek Magyarországát és annak társadalmi viszonyait. Kosztolányi utolsó és legismertebb regényét, az *Édes Annát*, 1926-ban a *Nyugat* kezdte közölni. A főhőse a Vizy-családhoz érkező vidéki cselédlány, Anna, aki meggyilkolja gazdáit. A politikának fontos szerep jut a regényben (a magyarországi Tanácsköztársaság bukása és Magyarország Népszövetségbe való csatlakozása), de a cselekmény középpontjában elsősorban emberi sorsok állnak. Karinthy Frigyes ezt írta a regényról: „A mű mindenképpen hibátlan. Tökéletes drámaiság a mesében, mesterien adagolt, lélektani aláfestés, s e mintaszerű erényeken túl, ami a legfontosabb, valami ingerlő, szinte illatos frisseség a környezetrajzban, emberábrázolásban, amire hirtelenjében nem is tudnék példát."[35]

2.5. Az ars poetica változásáról

Az 1920-as évek Kosztolányi-verseire a sokszínűség jellemző: az újjászerveződések és az egymásnak feleselő változatok. Ez már *A bús férfi panaszai*ban és a *Meztelenül*ben válik nyilvánvalóvá.[36]

A bús férfi panaszai A szegény kisgyermek panaszai párjának tekinthető. Kosztolányi meg is nevezi a szándékát az első darabokban:

[33] Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*. http://mek.oszk.hu/05500/05520/05520.pdf 67 (2016.9.10)
[34] Uo. 67
[35] Bori Imre: *Kosztolányi Dezső*. Újvidék, Forum könyvkiadó, 1986. 184
[36] Uo. 185

Húszévesen arról daloltam, ki kisgyermekként égre kelt,
most éneklem húsz éves másom, ki egykor erről énekelt.

A férfikort, a vad kalandot, az ásitást, a férfibút,
s téged, öreg diákkaszárnya, akáclombos Üllői-út.
A háborút, a forradalmat, a lázat, mely elégetett,
mély bánatát az elbukónak, ki majdnem hogy elégedett.

E kötet első verseit a bizonytalanság, a tétovázás és az iránykeresés jellemzi. A témák: mozzanatok a művészi éveiből, a szerelem, a háború, az elsüllyedő otthon.[37] Néhány verset átvett ebbe a kötetbe a *Mágia,* a *Lánc, lánc eszterlánc*, a *Kenyér és bor* és a *Mák* című kötetéből, úgy látszott, hogy meg akarta ismételni *A szegény kisgyermek* panaszainak irodalomtörténeti konvencióit, de állítása szerint nem megismételni, hanem folytatni akarta, amit 1910-ben elkezdett.[38] Ez jól látható a *Nem tudtam én dalolni nektek az újról, csak a régiről* című versében:

Nem tudtam én dalolni nektek az újról, csak a régiről,
nem tudtam én dalolni nektek a földről, csak az égiről,
mert ami elmúlt, az csodásan kísért az én dalomba még,
mert ali meghalt az időben, úgy van fölöttem, mint az ég.

A versek fő fogalmi keretei a rettegés, haragvás és elmúlás; dantei-drámai analógiára íródott, csak a sorrend megváltozik Kosztolányinál: a Paradicsom (a gyermekkor) lesz a kezdőpont, az „ég" elveszett, ami szerepel a *Már elmondta, mint kezdtem el* című versében[39]:

Ki énekeltem az eget,
A gyermekkort, most rettegek,

Sár és tűz az én férfibúm,
Haragvó purgatórium.

[37] Kiss Ferenc: Az érett Kosztolányi. http://mek.oszk.hu/05500/05520/05520.pdf 137 (2016.9.10)
[38] Uo. 186
[39] Uo. 187

Aztán mi végül zsarnokol,
A vénség jő el, a pokol.

Vannak olyan típusú versek is, amelyek látszatra önéletrajzi-emlékező versek, és a *Pacsirta* illetve az *Aranysárkány* megfelelői *(Lecsuklik minden pilla most)*. Verseinek „hősnője" a felesége, a „kis hőse" pedig fia, Ádám (*Most elbeszélem azt a hónapot*). A múlt és a jelen új perspektívát kapnak, és megjelenik a „semmi" *A lelkem oly kihalt, üres* versében. József Attila így mutatja be Kosztolányi költészetét: „Kosztolányi egész költészete egy kicsit ének a semmiről. Kissé e szociális nihilizmus fejlődésének filmje összegyűjtött költeményeinek vaskos kötete, azt hiszem, költeményeinek álomszerűségét végső fokon ez a szociális nihilizmus határozza meg, mely képalkotását is szabályozza. Kezdetben még az impresszionizmus virágzó fájaként tűnik elénk, a végén már egy öntudatos emelvényként áll előttünk."[40]

A *Meztelenül* verseivel Kosztolányi „megtalálta magában legigazabb őszinteségét, hogy legyőzte mindazt, ami eddig annak ellensége volt".[41] A cím arra utalhat, hogy "mindent megútált, ami felruházta, vagy felcicomázta beszédét, hogy meztelen szeretne lenni végre, mert eddig nem érezte magát annak".[42] A költő lemond a rímelésről, eddigi formáiról és megpróbál teljesen szabad lenni, tehát új szabad stílust hoz: szabad verseket. A *Csomagold be mind…* című versének első versszakból látható, mi az, amit a szerző el akart hagyni: a „régi szavát", a „csengő rímeket", az „ékes igéket", mert mindaz „ifjúi parade" volt.[43] A *Meztelenül* versei expresszionisták is, tele új érzésekkel, új képekkel és új szavakkal, amint azt Kassák kritikája is mutatja: „versek végtelen forradalmas, káotikusan vajúdó, tűzben és füstben tekerő sorai a mai lelket zengetik meg, és a szavak, amelyeket mintha felrobbantott volna a világ katasztrófája, új pályákon keringenek".[44] Maga a költő arról beszélt, hogy az új forma lelki szükséglet volt. A háború idején kezdett eltöprengeni arról, hogy kié az ő költészete, kiknek írt és kikkel szolidáris. A verseiből ugyanakkor kiolvasható, hogy a hétköznapi embereknek beszél. A képei szeszélyesek, és az új forma felhasználásával alkotja meg a francia pincérlány, a villamoson utazó özvegy, a gépírókisasszony, a kalauz, a színesznő, a szegények, az óraadó egyetemista, a körúti cipőpucoló, a szorongva buzgólkodó kalauzné, az öregedő lány portréját.[45]

[40] Bori Imre: *Kosztolányi Dezső*. Újvidék, Forum könyvkiadó, 1986. 190
[41] Füst Milan: Kosztolányi Dezső: Meztelenül. *Nyugat*, 1928/2. http://epa.oszk.hu/00000/00022/00435/13603.htm (2016.9.10)
[42] Uo.
[43] Bori Imre*: Kosztolányi Dezső*. Újvidék, Forum könyvkiadó, 1986. 192
[44] Uo. 197
[45] Kiss Ferenc: Az érett Kosztolányi. http://mek.oszk.hu/05500/05520/05520.pdf 149 (2016.9.10)

Szauder József így írja le a *Meztelenül*t: „A hallható festőiség *A bús férfi panaszai* után (...) a *Meztelenül*ben alakult át valami hallható, hallva tapintható tárgyiassággá, plaszticitássá”.[46]

2.6. Esti Kornél

Esti Kornél Kosztolányi kedvenc hőse és alteregója, akinek alakja az *Esti Kornél* című kötetben jelenik meg 1933-ban. Rónay György fogalmazta meg legtalálóbban Kosztolányinak és hősének azonosságát: „Esti Kornél Kosztolányi. És Kosztolányi Esti Kornél” (...) „Kosztolányi elindul megkeresni magában Esti Kornélt, hogy fölújítsa vele a régi barátságot.”[47]

Esti Kornél alakja mar az 1920-as években megjelenik, amikor Kosztolányi feljegyzéseiben olyan változások jelennek meg, amelyeket az Esti Kornél szövegekben használ fel. Ilyen írása pl. az *Útszéli pletyka*: „Az a barátom, aki havonta egyszer fülembe duruzsol mindenféle szamárságokat, híreket, melyek érdekelnek és nem érdekelnek, s elém önti a pletykákat, melyeket kiszedeget a város szemeteskosarából, minap azt mesélte...” Ezt a helyzetet találjuk meg a *Pincér és halál*ban: „Barátom, akinek már deresedik a halántéka, most azt mesélte...” Az évtized végén megjelentek Esti Kornél gondolatai és naplójegyzetei, *Esti Kornél* első fejezetéből megtudjuk jegyzetinek műfaját útirajz, regényes életrajz, vagyis regényfejezet az „életből”, nyelvészeti monológ.[48]

A kötet 18 fejezetet tartalmaz. Az első fejezetben az író bemutatja Esti Kornélt, „a könyv egyetlen hősét”, az író „testvére és ellentéte”, aki „mindenben egy és mindenben más”.[49] A hőse diktálja életének epizódjait és beszél történeteiről. Ezzel Kosztolányi megalkotta a modern magyar „beszélt” szépprózа kereteit. Ezekben a novellákban a *beszéd* mellett a *szabad ötlet*et, a *szeszély*t, a *véletlen*t és a *játék*ot is megtaláljuk. Az író erről mesélt a *Pofon* szövegében, *Esti Kornél kalandjai*ban: „Esti társaságban, mely csupa hasonszőrű, húszéves fickóból állott, nemegyszer előfordult az is, hogy valakit hirtelen, minden ok nélkül pofon akartak vágni, csak azért, hogy élvezzék a gyorsan támadt drámai helyzetet, s mintegy kísérletezzenek vele. Mindig az volt a cél, hogy a támadas az ő számukra teljesen indokolatlan legyen, az illető számára pedig teljesen érthetetlen, megmagyarázhatatlan, úgyhogy az első másodpercben egy irtózatos félreértést gondoljon.”[50]

[46] Uo. http://mek.oszk.hu/05500/05520/05520.pdf 149 (2016.9.10)
[47] Bori Imre: *Kosztolányi Dezső*. Újvidék, Forum könyvkiadó, 1986. 203
[48] Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*. http://mek.oszk.hu/00700/00744/00744.htm#1 (2016.9.10)
[49] Uo.
[50] Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél kalandjai*. http://mek.oszk.hu/00700/00745/00745.htm#3 (2016.9.10)

A novellák egy része filozófiai problémákkal foglalkozik. Például a *Tanú* szövegében Esti Kornél a hitről beszél: „Én, mióta élek, a véletlent bámulom. Nem hiszek a végzetben. Ellenkezője vagyok a fatalitásnak. Véletlen, hogy megszülettünk, és véletlen, hogy meghalunk. Ha a létezés maga a rejtély, s a föld a titkok színpada – az ég kék zsinór padlásával és a csillagok lámpásaival – akkor a véletlen a drámai csattanója annak az ismeretlen színjátéknak, melyet játszunk."[51] Esti Kornél világnézete pesszimista, „sztoikus és szkeptikus irástudó", ő, aki különbözik társaitól, mert erősebben tapasztalja meg és mélyebben gondolkodik helyzetük kérdéseiről: „Ott ült közöttük, hallgatta szavaik zsongását. Vonzódott hozzájuk. Ebben a zűrzavarban minden hang egy-egy billentyűt ütött meg lelkében, rokon volt mindenkivel és mindennel. Ő nem értette az életet. Fogalma se volt, miért született erre a világra. Úgy gondolkozott, hogy akinek részévé jutott az ismeretlen célú kaland, melynek vége a megsemmisülés, az minden felelősség alól föl van mentve, s jogában áll, hogy azt tegye, amit akar, például végigfeküdhet a kocsiúton, és minden ok nélkül elkezdhet jajgatni anélkül, hogy különösebb megrovást érdemelne..."[52] Az *Esti és a halál*ban tovább olvashatjuk Esti Kornél nézeteit az életről és a halálról:" Csak az él, aki minden pillanatban kész a halálra. Aki elkészült a halálra, az elkészült az eletre is."[53] A *Világ vége* című elbeszéléseben ezt még továbbgondolja: „mi, ostobák, azért halunk meg, mert csak az életre készültünk el, és mindenáron élni akarunk. A rend, melyet magad körül látsz, voltaképp rendetlenség, s a rendetlenség az igazi rend. A világ vége pedig a világ igazi kezdete."[54]

Esti Kornél megőrizte „régi, tiszta érzéseit", ugyanakkor állandóan játszik a szavakkal, a nyelvvel. Azt mondta magáról az *Esti Kornél* első fejezetében: „Az én stílusom még mindig nyugtalan, kócos, zsúfolt, cifra, regényes. Javíthatatlan romantikus maradtam. Sok jelző, sok hasonlat." Az *Esti Kornél* tizenegyedik fejezetéből megtudjuk, hogy van egy dalfüzete, a címe *Gátlások és átvitelek,* amelyben megírta „egyik legfőbb művét, egy kétsoros költeményét, mely Elinornak, legutóbbi kedvesének iránta érzett tudatellőttes gyűlöletéről szól".[55] Vannak a versben olyan rímek, ameyekről Kosztolányi ezt írta: „A költő hasonlít az alkimistához, aki lombikjában folyton főz, kotyvaszt, forral valamit, hogy aranyat találjon, s rendszerint akkor talál aranyat, amikor legkevésbé reméli, amikor teljesen felelőtlen."[56] A fő műve pedig az *Esti Kornél éneke*, vers a versről, ars poetica, amely mindmáig az egyik legvitatottabb Kosztolányi-

[51] Uo. http://mek.oszk.hu/00700/00745/00745.htm#13 (2016.9.10)
[52] Uo. http://mek.oszk.hu/00700/00745/00745.htm#13 (2016.9.10)
[53] Uo. http://mek.oszk.hu/00700/00745/00745.htm#5 (2016.9.10)
[54] Uo. http://mek.oszk.hu/00700/00745/00745.htm#23 (2016.9.10)
[55] Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*. http://mek.oszk.hu/00700/00744/00744.htm#11 (2016.9.10)
[56] Bori Imre: *Kosztolányi Dezső*. Újvidék, Forum könyvkiadó. 1986. 219

költemény.[57] Kiss Ferenc szerint Kosztolányi a „legfontosabbat mondja magáról”[58] ebben a versben, Király István szerint ez pedig a „legszebb Esti Kornél- írása”[59].

A költő játszik a „minden” és „semmi” fogalmaival: a „minden” számára az ifjúságot jelenti, a „semmi” pedig a férfikort. Rónay László az *Esti Kornél éneke* semmijében Heidegger-párhuzamot vélt felfedezni, eszerint nem lehetetlen, hogy Esti az első egzistenciálista hős a magyar irodalomban.[60]

Az *Esti Kornél* ötödik fejezetében Kosztolányi arról beszél, hogy volt Esti Kornélnak írói társasága, akivel Budapest kávéhazaiban üldögélt, ahol „csak különböző irányokhoz, iskolákhoz szító modern költők tanyáztak”: elsősorban szintetikus-ezoterikus regényekről, neoklasszikus-metapszichikus párbeszédekről és futurista versekről vitáztak.

Ez a műfaj, amelyben a hős beszél, az író pedig jegyzetel, kizárólagosan Kosztolányié. Babits Mihály szerint ez „szinte tökéletes” és a „legszebb új magyar prózaírások sorába emelhető”. *Esti Kornél*lal Kosztolányi bátran ábrázolta a polgári élet vetületeit, és ekkor hagyott fel a prózaírással.

2.7. Kosztolányi – az esszéista és a kritikus

Életében Kosztolányit nem tartották kiemelkedően fontos kritikusnak, de posztumusz kiderült, hogy kritikai életműve igen jelentős. Az író halála után pár esztendővel megjelentek *Lenni vagy nem lenni* (1940), *Lángelmék* (1941), *Ábécé* (1942), és *Ákombákom* (1943) – az írókról és az irodalomról szóló írásai –, amelyek Kosztolányinak megadták az őt megillető helyet a 20. századi magyar esztétikai gondolkodás történetében.[61] Illyés Gyula szerint e tanulmányok „egységes, határozott irodalmi ízlésről és észjárásról tanúskodnak”.[62]

Az egyik korai esztétikai programjában (1906) Kosztolányi szól a l’art pour l’art elvéről: különbséget tett az „utolsó évtizedek l’art pour l’art költészete” és a „ma művészete” között. 1910-es években a modern művészről beszélt, az 1930-as években pedig a *homo aestheticus*ról:” A *homo moralis*szal szembem nem a *homo immoralis* áll, nem az erkölcstelen ember, mert nincs módunk eldönteni, hogy a létharcban ki az erkölcsös és ki az erkölcstelen, hanem a *homo aestheticus*, aki a tiszta boldogságot már megtalálta a szemléletben, az a legmagasabb rangú ember, aki a lélekben birtokolja a világot, akinek nincs szüksége közvetítőkre, aki magában is

[57] Uo. 220
[58] Uo.220
[59] Uo. 220
[60] Uo. 226
[61] Uo. 245
[62] Uo. 246

teljes egész, akinek erkölcse a szépség."[63] A l'art pour l'art művészetszemléletében fedezte fel Kosztolányi a polgári létezés művészi kifejeződését. Kosztolányiné azt mondta, hogy az, amit férje csinál, „polgári művészet és az marad."[64] Mert olyan korban élt, amikor a világban mélyreható társadalmi, politikai, tudományos változások mentek végbe, így Kosztolányinak az ellentéteket is be kellett hoznia a l'art pour l'art-ba. Sokat foglalkozott a stílus kérdéseivel. Az egyik írásában azt állítja, hogy a stílus a „véletlen következménye", a másikban a stílus „maga a szükségesség" és „eleve elrendeltség", 1913-ban pedig megállapítja, hogy „két magyar stílust ismerünk: az egyik a prédikáció, a másik a pohárköszöntő".[65] Megkísérelte egy 1911-es írásában a költészetet elkülöníteni minden más műformától. Szerinte a költészet ott kezdődik, ahol már csak az az egyetlen lehetőség. Beszélt a megváltó szavakról is, amelyek a „földi és az égi élet illata és bölcsessége". Úgy gondolja, hogy „minden betűnek értéke van", és, hogy „az új magyar nyelv zene".[66] Sokat foglalkozott a költészet és a költő meghatározásaival, és gyakran módosított is rajtuk. Az 1920-as évek végén foglalta össze a véleményét a költőről: „A költő a kifejezés művésze. Hivatása az, hogy benne alaktalanul forrongó természeti erőket, melyeket értelemmel nem lehet megközelíteni, érzékletesen megformálja, minetgy létezőt teremtve a mefoghatatlanból, s ezzel a roppant munkával véget is ér hivatása."[67] A költőnek a szavak fontosabbak, mint az élet, a szó pedig a szimbólum, a zeneiség áll költészetének középpontjában.[68]

A rím kérdésével is foglalkozott, és többször hangsúlyozta: „az igazi rím nem díszitőeleme a versnek, hanem alkotóelem". Az „új magyar irodalom aranykorának" az 1904-től 1918-ig terjedő időszakot tartja, mert „egyszerre valami egységét, kerekdedséget, szinte ünnepi lezártságot kap (...) ekkor emelkedett nálunk délszínre az impresszionista és szimbolista líra". Sorolja a modern szellem jellemzőit is: „kigyulladnak a gázlángok, fölragyog az aszfalt és a kávéház, s mind a kettő a „városiasság jelképe", majd a ritmus zakatolásából kihallatszik a repülőgép és a rádió zaja."[69]

[63] Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*. http://mek.oszk.hu/05500/05520/05520.pdf (2016.9.10)
[64]Bori Imre: *Kosztolányi Dezső*. Újvidék, Forum könyvkiadó. 1986. 250
[65] Uo. 251
[66] Uo. 252
[67] Kosztolányi Dezső: *Az írástudatlanak árulása*.
http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/ady/koszt.htm (2016.9.10)
[68] 1933-ban fel is sorolta a tíz legszebb magyar szót jelentésük és zeneiségük szerint: láng, gyöngy, anya, ősz, szűz, kard, csók, vér, szív, sír.
[69] Bori Imre: *Kosztolányi Dezső*. Újvidék, Forum könykiadó. 1986. 258

2.8. Utolsó művei

Az utolsó versgyűjteménye az 1936-os *Számadás*, mely poétikai szempontból szintetizáló jellegű. Ebben a kötetében Kosztolányi visszatér a rímjátékokhoz. A versek fontos jellemzői még a megformáltság és a természetség. A középpontban a halál és a szenvedés, a küzdelem a semmivel, a boldogság és a boldogtalanság áll.

A legtöbb Kosztolányi-értelmező a *Hajnali részegség* című költeményt tartja Kosztolányi Dezső utolsó költői korszaka legfontosabb versének. 1904-ben Babits Mihálynak címzett levelében azt írta, hogy Goethe *Faust*ja volt – és marad – élete egyik lenagyobb élménye – a *Hajnali részegség*ben végül is megírta a maga „goethei" világversét, „a vers hajnali pillanatában helyreáll az én és a világ oly régen megszűnt egysége a hétköznapi élet kicsinyességet sugalló képeinek és a természeti lét nagyszerűségei látványának két pólusa között".[70] Mint Faust, Kosztolányi hajnalban szintén nem Istennel, hanem a természettel találkozik. Vas István a verset „lenyűgöző látomásnak", Szauder József „nagy beteljesítő versnek", Király István a „magyar irodalom egyik legszebb bölcseleti versének" nevezi.[71]

A versben megtalálható az úgynevezett „rímillúzió", ennek példája a következő *kancsal rím:*

Én nem tudom, mi történt vélem ***akkor****,*
De úgy rémlett, egy szárny suhant felettem
S félem hajol az, amit eltemettem
Rég ***gyerekkor****.*

A *Hajnali részegség* utáni záró versben, az *Ének a semmiről*ben, jól láthatóvá válik Kosztolányi sztoicizmusa: a *Számadás*sal és a *Marcus Aurelius*szal egy bizonyos sztoikus szöveghármast alkot. A *Számadás* az önmegszólító vers, a *Marcus Aurelius* monológ, az *Ének a semmiről* szabályos én-vers.[72]

1936-ban jelenik meg a leggazdagabb novelláskötete, *a Tengerszem*. E kötetnek a tartalma igen változatos, darabjai időben és poétikájukban nagyon távol esnek egymástól. Ez a kronológia az „évtizedforduló mozgósító, a tehetséget új szintekre kényszerítő-sarkalló eseményeire" mutat rá.[73]

[70] Uo. 274
[71] Uo. 275
[72] Uo. 278
[73] Kiss Ferenc: Az érett Kosztolányi. http://mek.oszk.hu/05500/05520/05520.pdf 249 (2016.9.10)

3. A költészet fordításáról

A fordításnak nincs „definíciója”, ahogy a költészetnek sincs, de vannak különféle elméletei. A fordításelmélet története bizonyítja, hogy a fordítás változatos és viszonylagos, nincsenek határai és identitása.[74] A fordítás szükséges, többek közt azért, mert általa teremthető kapcsolat a különböző kultúrak között.

Amikor a műfordításról beszélünk, fontos kiemelni a különbséget az eredeti mű és a fordító művészi alkotása között. Míg az eredeti mű létrehozásának esetében kizárólag a saját képzeletünk segít, a szöveget pedig szüntelenül tökéletesítgetjük, a fordító munkájánál (művészi alkotásánál) más valaki fantáziájának gyümölcse áll modellként előttünk, és ahelyett, hogy tökéletesítenénk teljesen megváltoztatjuk, misztifikáljuk, és, hogy a feladatunk még nehezebb legyen, más nyelvi médiumot használunk. Arról, hogy a fordítás mesterség vagy művészet, amelyhez tehetség szükséges, sok esszé és tanulmány született már, ami pedig a költészetet illeti, sokan szigorú követelményt állítanak fel: a verseket költő fordítsa.[75]

Példaként most a magyarról a horvátra való fordítást mutatjuk be. A versek fordításánál a fordítónak gyakran kompromisszumot kell kötnie, és az eredetit nem ritkán kénytelen megváltoztatni, szépíteni, gyakran „eltorzítani”, mivel a célnyelvben nincsen ekvivalens idióma, frázis, szó. A költészet nem engedi a szavak fordítását frázisokkal, mert azokkal könnyen a verssorok hosszabítását vagy rövidítését érnénk el, megzavarja a ritmust és a tartalmat, a sor pedig – akármennyire is kötődik az előzőhöz vagy a következőhöz – mégis egység, és annak kellene maradnia a másik nyelven is.[76]

Annak ellenére, hogy Horvátország és Magyarország történelmileg, kulturálisan, politikailag hasonló helyzetben volt és van, a magyar költészet eredetéről keveset tudunk, de még magát a költészetet sem ismerjük eléggé. Egy nép költészetét nem csupán néhány kiemelkedő szerző műveinek összegsége adja és alakítja. A költészet nem fénykép, vagy krónika, de mégis megtaláljuk benne a kor leghűségesebb lenyomatát, amelyben született. A költészet egy nép, nemzet, ország szinte teljes kulturális, politikai, gazdasági és társadalmi történetét magában foglalja: megtalálhatunk benne mindent, amit egy történész nem tud megfigyelni.[77] Egy nép költészete maga a nép, nem csupán etnográfiai és etnológiai adatok gyűjteménye. A költő a saját népének tagjaként az ő sikereinek is dicsőítője és kritikusa is egyben. Minél kisebb a nép, minél nehezebb körülmények között él és minél viharosabb a

[74] Józan Ildikó: *Mű, fordítás, történet*. Budapest, Balassi kiadó, 2009. 8
[75] Čolaković Enver: *Zlatna knjiga mađarske poezije*. Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1978. 6
[76] Uo. 6
[77] Uo. 7

történelme, annál egyedibb és zártabb a költészete, de pontosan ezzel válik az európai és világirodalom elválaszthatatlan részévé.[78]

Hogyha történelmi és irodalmi szempontból nézzük a magyar irodalom fejlődését, és figyelembe vesszük a tényt, hogy a magyar szintaxis és morfológia alapjaiban különbözik minden más újlatin, germán, vagy szláv nyelvtől, rádöbbenünk, hogy mennyi erőfeszítés és tehetség kellett ahhoz, hogy ilyen, századokon átívelő, figyelemre méltó irodalmat hozzon létre.[79]

[78] Uo. 8
[79] Uo. 10

4. Az *Esti Kornél éneké*nek fordítása és lehetséges interpretációja

Ez a fejezet Kosztolányi *ars poeticai* művének, az *Esti Kornél éneké*nek fordításával foglalkozik, azzal a versével, amely összegez magában mindent, amiről Kosztolányi írt és mindent ami maga Kosztolányi. A vers szubjektuma – Herman Hesse Harry Halleréhez hasonlóan – az emberi személyiség rétegzettséget reprezentálja.

Ezt a költeményét, amelynek címe visszautal az *Esti Kornél* novellák „különös érzékenységgel, fantáziával és iróniával megformált" hősére, 1933-ban írta. Heller Ágnes szerint az *Esti Kornél éneke* a „dekadens öntetszelgés igazolása", Szauder József szerint a „megfegyelmezett játékosság ars poeticája", Rónay György szerint „nagyszerű, bátor ének" és „játékos-keserű ars poetica", mert Kosztolányi arról ír, milyen legyen a vers, ha a költő, amikor a költészet és a valóság között választania kell, a költészetét választja.[80]

*

Az első kérdés: lehet-e verset egyik nyelvből a másikra fordítani? Kosztolányi szerint nem, de a lehetetlenség nem azt jelenti, hogy minden fordított szöveg sikertelen, és ezzel a fordítás gyakorlatáról történő lemondást implikálná, hanem azt jelzi, hogy: „az eredeti és fordítás közötti azonosság korlátai egyben az irodalmiság egy újabb megnyilatkozásának határtetületeit mutatják".[81] A *Nyugat* tizennyolcadik számában megjelent *Holló*-fordításának előszavában Kosztolányi arról értekezik, hogy a műfordítás egyáltalán jogosult-e. Szerinte, ha elismerjük a műfordítás jogosultságát, akkor nem lehet és nem szabad a műfordítótól betű szerinti hűséget követelni , „mert a betű szerint való hűség hűtlenség".[82]

A második kérdés: hogyan lehet jól átadni egy idegen nyelvű szöveget? Természetesen, az embernek a nyelvet, amelyből és amelyre fordítani akar, alaposan ismernie kell, de gyakran megtörtenik, hogy megjelennek olyan fordítók is, akik sem az egyik sem a másik nyelvet nem ismerik kellő szinten. A fordítónak „oly kész tehetséggel kell bírni, hogy mindenik gondolatnak, mindenik szóejtésnek érdemit, a dolgoknak mivoltához képset, ízenként meg tudja határozni, nehogy azoknak választásában tudatlanságát vagy gondatlan restségét árulja el; egyszóval: jó ízlésének kell lenni."[83] A fordítónak nem szabad az eredeti íráshoz sem hozzáadni, sem pedig abból elvenni. Ez nagyon nehéz, mert a nyelvek matériája különböző és minden nyelvben találunk olyan kifejezéseket, neveket, melyeket nem lehet egy másik nyelvre lefordítani. Kosztolányi összehasonlítja a műfordítast a képzőművészettel: „...a szobrász másképp oldja meg

[80] Bori Imre: *Kosztolányi Dezső*. Újvidék, Forum könyvkiadó, 1986. 220
[81] Józan Ildikó: *Mű, fordítás, történet*. Budapest, Balassi kiadó, 2009. 128
[82] Kosztolányi Dezső: *A Holló* (Válasz Elek Artúrnak). In: Józan Ildikó: *Mű, fordítás, történet*. Budapest, Balassi kiadó, 2009. 256
[83] Batsanyi János: A fordításról. In: Józan Ildikó (szerk.): *A műfordítás elveiről*. Budapest, Balassi kiadó, 2008. 32

a feladatát, hogyha márványból, vagy terrakottából, vagy fából kell megmintáznia egy alakot. Az anyagszerűség változtatást parancsol rá, és a szobron mindig ketten dolgoznak: a szobrász és maga az anyag. Ilyen munka a műfordítás is. Egy szobrot kell más anayagból megformálni, vagy egy zenedarabot kell más hangnembe transzponálni, más hangszerre átírni."[84]

Egyik lehetőség a fordításban a szóról szóra fordítás, de ezt a műfordítás esetében semmiképp sem követhetjük a nyelvek különbsége és kulturalis beágyazottsága miatt. A szó szerinti fordítás és a szépség többnyire ellenségek.

Ha a műfordításról beszélünk, akkor szükséges hangsúlyozni a különböző kultúrák és nyelvek megfeleltetését. Az olasz filozófus Francesco Algarotti a 18. században az anyanyelv primátusát hangsúlyozta, mert szerinte „a nyelvekből fakadó gondolkodásmódokat csak az anyanyelvünkön érthetjük meg igazán".[85] Amikor a fordítónak forrásnyelvről anyanyelvére mint célnyelvre kell fordítania egy szöveget, igyekeznie kell hogy saját dekódolása után az információveszteség minél kisebb legyen, de tudatában kell lennie annak is, hogy az anyanyelvünk meghatározza a gondolkodásunkat. Nagyon fontos a műfordító számára, hogy kapcsolatot tudjon teremteni a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúra és gondolkodásmód között.[86]

Kosztolányi is több írásában foglalkozott a magyar és az idegen nyelvek viszonyával, valamint az anyanyelvi és idegen nyelvi kifejezésmódok lehetőségeivel. *A magyar nyelv* című írásában arról értekezik, hogy a magyar nyelv „határtalan és szabad, korlátlan terület, ahol alkotni, játszani és táncolni lehet."[87]

Rába György költő, író és műfordító pedig a következő kérdést teszi fel: „Hogyan lehet visszaadni hangot és jelentést egy másik nyelvben, ahol ugyanazokhoz a hangokhoz más jelentés, vagy ugyanahhoz a jelentéshez más hangcsoport tartozik?"[88] De nem új ez, már Dante is eltöprengett rajta: „Tudja meg mindenki, hogy versben írt költői mű nem ültethető át a saját nyelvéről más nyelvre anélkül, hogy meg ne törjön minden édesége és harmóniája".[89]

Már a vers kezdetén, a címnél, beleütközünk az első fordítási problémába, inkább a magyar és a horvát nyelv közötti különbségéből adódó kérdésbe: a magyar nyelvben a vezetéknevet mindig az első helyen írjuk, a személynevet pedig a második helyen. A horvát

---

[84] Kosztolányi Dezső: *A Holló* (Válasz Elek Artúrnak). In: Józan Ildikó (szerk.): *A műfordítás elveiről*. Budapest, Balassi kiadó, 2008. 256- 257

[85] Barna László: Szabó Lőrinc fordítói elvei a német nyelvből fordított próza alapján. http://docplayer.hu/4755118-Barna-laszlo-szabo-lorinc-forditoi-elvei-a-nemet-nyelvbol-forditott-prozai-alapjan-bevezetes.html 48 (2016.9.10)

[86] Barna László: Szabó Lőrinc fordítói elvei a német nyelvből fordított próza alapján. 49 http://docplayer.hu/4755118-Barna-laszlo-szabo-lorinc-forditoi-elvei-a-nemet-nyelvbol-forditott-prozai-alapjan-bevezetes.html (2016.9.10)

[87] Kosztolányi: A magyar nyelv. In: Józan Ildikó: *Mű, fordítás, történet*. Budapest, Balassi kiadó, 2009. 122

[88] Rába György: A szép hűtlenek. In: Józan Ildikó (szerk.): *A műfordítás elveiről*. Budapest, Balassi kiadó, 2008. 366.

[89] Uo.

nyelvben ez nem így használatos, tehát a sorrendet kellett megváltoztatnom, így a cím így hangzik: Pjesma Kornéla Estija. Amikor az idegen neveket horvát nyelvre fordítjuk, azok írása nem változik, ezért Kornél Esti nevében marad a diakritikus jel az 'é' betűn – ez talán nem látszik fontosnak, de a horvát olvasóknak, akik nem ismerik a magyar nyelvet, okozhat kisebb problémákat a kiejtésnél.

A vers indító sora felszolító módban van, amely mindvégig meg is marad:

Indulj dalom,
bátor dalom,
sápadva nézze röptöd,
aki nyomodba köpköd:
a fájdalom.

Ez ellentétben áll a vers további tartalmával és Kosztolányi korábbi vélekedésével, mert tudjuk hogy nem fogadta el Ady messianisztikus stílusát. Kosztolányi kifejezésmódja ezért nem prófétai, erkölcsi vagy politikai, hanem esztétikai árnyalatú. Ami itt lényeges, hogy a költő minden gondolatát és érzését műveinek kell hordoznia, a műalkotás pedig nem élhet más kifejezésformák árnyékában. Az alkotás, a mű eredetisége abszolút kell legyen, „a szó legteljesebb értelmében, amely eredendőséget, eloldozottságot, korlátozatlanságot, határtalanságot jelent. A mű eredetiségét, mű-vészi értékét semmi más nem helyettesítheti, pótolhatja vagy nem alapozhatja meg".[90] Ez jellemzi Kosztolányi egész írásművészetét, erről írt Babits Mihály is az *Esti Kornél*ról szóló kritikájában: „A kötet legmélyebb témája Kosztolányinak, az írónak, állásfoglalása irodalommal és élettel szemben. Az író minden érdeklődése, egész a nyelvészeti és tudományos kíváncsiságokig, helyet kap itt; a novellák között kettő is van, mely voltaképp burkolt nyelvészeti elmélkedés. De alig kap helyet valami, aminek ne lenne köze az irodalomhoz. Az írót a szavak izgatják; az írás izgatja; s a világ, mint az irodalom anyaga, tárgya, vagy ellensége."[91]

Ami a fordítást illeti, az igazi probléma az első versszakban jelentkezik a birtoklásnál, amelyet a magyar nyelvben a birtokos személyrag használatával jelöljük: „indulj dalom/bátor dalom". Látható, hogy a magyar nyelvben ez csak egy szó – a „dalom" – horvát nyelven pedig

[90] Ungvári-Zrínyi Imre: Esti Kornél éneke. *Látó*, 2010/12. http://epa.oszk.hu/00300/00384/00088/1871.htm (2016.9.10)
[91] Babits Mihály: Könyvről könyvre. *Nyugat*, 1933/12. http://epa.oszk.hu/00000/00022/00559/17486.htm (2016.9.10)

két szót kell használnunk: „dalom- moja pjesma”. Ez megváltozatja a szavak számát a verssorban, de a versszak ritmusát is: „indulj dalom – kreni, moja pjesmo”. A másik lehetséges megoldás az hogy, csak egy szóval fordítunk: „indulj dalom – kreni pjesmo”, mivel feltételezhető, hogy az olvasó már a vers címéből tudja kié a vers – Estié.

A „röptöd” szó „repülés” – t jelent, de a formája egy kicsit furcsának tűnt. Van néhány személyragos főnév, melynek egyes szám 3. személyű (s egyúttal szótári) alakja egybeesik egy tőszóval (esetleg tőszóvá vált eredeti személyragos főnévvel).[92] Ide tartozik a „röpte” is, amely a személyragos „röpté” – ből vált ki; ragozásban mégis elkülönülnek: röptöm, röptöd, repülésem stb.

A másik probléma a felszólító mód fordításánál jelentkezik. Mint a birtoklás fordításának esetében, itt is két szó szükséges a horvát nyelvben – „nézze” – „neka gleda”, tehát a harmadik verssor a horvát nyelvben öt szót tartalmaz, az eredetiben csak hármat. Ezt nagyon megváltoztatja a vers ritmusát.

Az egész versben feltűnően sok rím van, de már az első versszak fordítása után látszott, hogy nagyon nehéz, akár lehetetlen is, megőrizni a rímeket a célnyelvben az értelem változása nélkül.

A fordításom tehát:

Indulj dalom,	Kreni moja pjesmo,
bátor dalom,	hrabra moja pjesmo,
sápadva nézze röptöd,	blijedeći neka gleda tvoj let,
aki nyomodba köpköd:	onaj koji u tvoj trag pljucka:
a fájdalom.	bol.

A második versszakban a „kerengeni” szó a probléma forrása, mert régies forma. A szótárban azt találjuk, hogy ma a „kering” szót használja a magyar nyelv, aminek jelentése „körbe járni”.[93] Ebben a versszakban Kosztolányi kifejezésre juttatja nihilizmusra hajló világképét „légy mint a minden, te semmi”. Itt találjuk a „semmi” motívumát, ami írásaiban nagyon fontos szerepet játszik. A vers azt sugallja, „hogy a művészet tiszta élményszerűség, megjelenítő erejének eredetiségével, elevenségével, gyors átalakulásaival, csapongásával

[92] Elekfi László: Homonimák felismerhetősége toldalékos alakok alapján. *Magyar nyelvőr*. http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1242/124202.htm (2016.9.10)
[93] http://wikiszotar.hu/wiki/magyar_ertelmezo_szotar (2016.9.10)

mindent megérintő erejével az embert szüntenül ámulatba ejtő, lenyűgöző folyamat, teremtőerő".[94]

A fordítás:

Az életen, a szinten,	Na životu, na razini,
a fénybe kell kerengni,	u svijetlo se treba okretati,
légy mint a minden,	budi kao sve,
te semmi.	ti ništa.

A harmadik versszak fordítása kicsit bonyolultabb volt. Megfigyelhetjük, hogy sok szónak van az általános jelentése mellett átvitt jelentése is, ami megnehezíti a fordítást, ezért nehéz volt ezekre a horvát nyelvben az ekvivalenseket találni. Egyik ilyen szó a „fű-fa", amelynek az általános, régies jelentése „mindenféle növény", de átvitt értelemben „mindenféle dolog" vagy „mindenki válogatás nélkül; bárki, aki csak szóba jöhet".[95]

Ebben a versszakban van néhány összetett vagy újonan alkotott szó, de tudjuk, hogy Koszolányinak és Estinek a szójáték és az eredetiség nagyon fontos volt. Például „ki-nem-beszélő" vagy „meg-nem-alló". A szokatlan összetételeket nehéz lefordítani horvát nyelvre, mert újat kell alkotni helyettük, „másikat, amely vele lélekben, zenében, formában mégis azonos, hamisat, amely megis igaz"[96], de van néhány megoldás: titkát ki-nem-beszélő: „(onaj) koji ne izgovara tajne" – „neizricatelj tajne" – vagy csak „čuvar tajne". A „meg-nem-álló" fordításban hasonló: „(onaj) koji ne staje/ne zastajkuje". Ez a versszak emeli „a költőt minden valóság, igazság, hamisság s a halálos fájdalommal terhes élet fölé, amelyeket művészete csakis a virtuozitásnak ezen a színvonalán képes integrálni".[97]

Ne mondd te ezt se, azt se,	Ti nemoj reći ni ovo, ni ono,
hamist se és igazt se,	ni laž, ni istinu,
ne mondd, mi fáj tenéked,	nemoj reći, što te boli,
ne kérj vigaszt se.	ne moli ni utjehu.

[94] Ungvári-Zrínyi Imre: *Esti Kornél éneke. Látó*, 2010/12. http://epa.oszk.hu/00300/00384/00088/1871.htm (2016.11.22)
[95] Uo.
[96] Kosztolányi Dezső: *A Holló* (Válasz Elek Artúrnak). In: Józan Ildikó (szerk.): *A műfordítás elveiről*. Budapest, Balassi kiadó, 2008. 257
[97] Ungvári-Zrínyi Imre: Esti Kornél éneke. *Látó*, 2010/12. http://epa.oszk.hu/00300/00384/00088/1871.htm (2016.11.22)

Légy mint a fű-fa, élő,	Budi kao sve i svatko, živ,
csoda és megcsodáló,	čudo i onaj koji se čudi,
titkát ki-nem-beszélő,	koji ne izgovara tajne,
röpülő, meg-nem-álló.	koji leti, koji ne staje.

Az egész versből, de különösen a harmadik versszakból következtethetünk arra, hogy az *Esti Kornél éneke* az élet és az irodalom szétválasztásának gondolatára esküszik: a vers legyen vers, az élet maradjon az, ami: élet.[98]

A negyedik versszzakban a szó, amely problémát okozott a „fölhám" volt. Ismert, hogy a „felhám" a bőrnek a legfelső rétege, de nehéz volt eldönteni milyen kapcsolatban áll a „fölhám" a „bölcs kéj"-jel: „légy az, ami a bölcs kéj fölhámja". A versinterpretáció lehetőségeiről Kosztolányi a *Tanulmány egy versről* című írásában tesz javaslatokat. Ami lényeges, hogy „az értelmezendő szöveget kell az értelmezés elsőrendű tárgyának tekinteni, és nema a szerző életéből kiindulva eljutni a szöveghez".[99] Az immanencia, a szöveg értelmezése az első lépés a jó fordítás irányában.

Az egyik interpretációt Ungvári-Zrinyi Imre adta: a költő „teremt kapcsolatot mindennel, ami útjába kerül, és röptét nem akadályozza a felszínen túlra tekintés, a transzcendencia kényszere. Megteheti, hiszen költői, művészi önkifejezésként eleve olyan valóságot hordoz, amelynek Max Scheler kifejezésével élve, lényegéhez tartozik, hogy „látszatként létezik".[100]

A fordítás:

Légy az, ami a bölcs kéj	Budi ono, što je razborite naslade
fölhámja, a gyümölcshéj	pokrov, voćne kore
remek ruhája, zöld szín	izvrsna haljina, zelena boja
fán, tengeren a fölszín:	na drvetu, na moru površina:
mélységek látszata.	privid dubine.

A „csoda" és a „megcsodáló" szavak azonos töve a rejtélyességre utal: az ember az egyetlen szellemi lény, „azaz összeegyeztethetetlen tényezők szülötte: csoda, aki egyszersmind

[98] Bori Imre: *Kosztolányi Dezső*. Újvidék, Forum könyvkiadó, 1986. 221
[99] Józan Ildikó: *Mű, fordítás, történet.* Budapest, Balassi kiadó, 2009. 122
[100] Ungvári-Zrínyi Imre: Esti Kornél éneke. *Látó*, 2010/12. http://epa.oszk.hu/00300/00384/00088/1871.htm (2016.9.10)

képes megcsodálni is mindent, ami hozzá hasonlóan példátlan, egyedi, megmagyarázhatatlan”.[101] Ez az ötödik versszakhoz kapcsolódik, amelyben Kosztolányi a mellett foglal állást, hogy a vers is ilyen terjedelmes és erőteljes emberi szellem, amely mindent képes elérni. Az általán javasolt fordításból is látható, hogy a műfordítás „művészi munka, kompromisszumok sorozata, sok kompromisszum legügyesebb megoldása”.[102]

A fordítás:

No fuss a kerge széllel,	A sada trči s nerazboritim vjetrom
cikázva, szerteszéjjel,	vijugajući, širom na sve strane,
ki és be, nappal-éjjel,	van i unutra, danju i noću,
s mindent, mi villan és van,	i sve, što bljeska i je,
érj el.	postigni.
Tárgyalj bolond szeszéllyel,	Pregovaraj s ludom ćudi,
komázz halál-veszéllyel,	kumuj sa smrtnom opasnošću,
s kacagd ki azt a buzgót,	i ismij onog revnog,
kinek a mély kell.	kome je potrebna dubina

Átvitt értelmével sok szó arra buzdít minket, hogy a verset többféleképpen olvassuk: felületesen és felszínesen, vagy a versben elmélyedünk, és elgondolkozzunk, hogy mi is rejtezik abban a „mélyben”. Így a versnek több interpretációja lehet, az olvasó a hangulatától függően minden olvasásnál másképpen értelmezheti azt. A hatodik versszakban egy ilyen „többrétegű” szó a búvár, amely általános jelentése mellett, az „elmélyedő személy”-t is jelenti, aki a szóban forgó területtel, meghatározott kutatással elmélyülten foglalkozik.[103] A versben itt stílusváltást és polemikus részt találunk: a költő kérdez, és az irónia és a gúny hangján válaszol, „elmarasztalva erőltetett vonzódásukat a „mélység”-hez”. A búvár képével és szójátékokkal üzen a költő, „hogy a komolykodó, tartalom-hajszoló törekvéstől olykor elválaszthatatlan az esetlenség.”[104] A búvár a mélységet reprezentálja, s Kosztolányi a remekmű mélységről így értekezik: „Minden remek-

[101] Uo.
[102] Kosztolányi Dezső: *A Holló* (Válasz Elek Artúrnak). In: Józan Ildikó (szerk.): *A műfordítás elveiről*. Budapest, Balassi kiadó, 2008. 257
[103] http://wikiszotar.hu/wiki/magyar_ertelmezo_szotar (2016.9.10)
[104] Ungvári-Zrínyi Imre: Esti Kornél éneke. *Látó,* 2010/12. http://epa.oszk.hu/00300/00384/00088/1871.htm (2016.9.10)

mű mélysége hasonlatos a tengeréhez, melyet csak a felületen észlelünk, vagy inkább sejtünk, a ragyogó fölszínen, a türemlő, játékosan-illanó hullámokon, melyek roppant titkok fölött könnyedén gördülnek tova és dalolnak.” [105]

Mit hoz neked a búvár,	Što donosi tebi ronilac,
ha fölbukik a habból?	ako izbija iz pjene?
Kezében szomorú sár,	U ruci mu tužno blato,
ezt hozza néked abból.	to donosi tebi iz toga.

A vers e részére Babits Mihály reagált a *Atlantisz. Egy világ amely lemosdotta az életet* című írásában, amelyben arról szól, hogy Kosztolanyi tőle vette az egész vers hangulatát: „Sajnálom, hogy Kosztolányi szintén félreértette múltkori írásomat; de örülök, hogy *Ars Poéticáj*át maga is olyannak látja, amilyennek én jellemeztem, s versével mindenben igazat ad kritikámnak. Kár, hogy ő nem olyan türelmes a magáétól eltérő *Ars Poéticá*k iránt, mint én vagyok az övével: ő harcra száll a mélység és tartalom ellen. „Mit hoz neked a búvár” – kérdi – „ha fölmerül a habból? Kezébe szomorú sár, ezt hozza néked abból”. Kosztolányi téved. A búvár nem sarat szokott fölhozni kezében – hanem gyöngyöt és elsüllyedt kincseket.”[106]

A hetedik versszakban a szó „botol” okoz problémat, mert ez egy régies alak, amely most „botlik”- ot jelent: lábával haladás közben meginog, vagy átvitt értelemben hibát, tévedést követ el, erkölcsi ballépést tesz.[107] Véleményem szerint a legjobb megoldás a horvát nyelven „spoticati se”. A második szó, amely problémát okozott az „üvegszem”. Mire gondol a költő: csak az üvegből készített szemre, vagy talán a homályos fényű emberi szemre? Itt a második jelentés tűnik adekvátabbnak, amelyet horvátra „tamno oko” lefordíthatunk. „A szavak és képek megválasztásából jól érezhető, hogy Kosztolányi itt a szellemi tartalmat és morális tartást igénylő költészetet támadja.”[108]

Probléma az „oly nagy a képe” szintagmánál is jelent meg. A szó szerinti fordítás horvátul így hangzik: „tako mu je velika slika”, ám ennek a szószerkezetnek valójában átvitt értelme van: „tako je umišljen”. Itt a második megoldás adekvátabb, mert a búvár a mélységet reprezentálja, tehát az átvitt értelme horvátul is jobban hangzik; szó szerinti fordítással értelmetlen mondatot kapunk.

---

[105] Bori Imre: Esti Kornél éneke. http://adattar.vmmi.org/cikkek/13258/hid_1985_10_05_bori.pdf (2016.11.22)
[106] Babits Mihály: Könyvről könyvre. *Nyugat*, 1933/ 13–14. http://epa.oszk.hu/00000/00022/00560/17525.htm (2016.9.10)
[107] http://wikiszotar.hu/wiki/magyar_ertelmezo_szotar (2016.9.8)
[108] Ungvári-Zrínyi Imre: Esti Kornél éneke. *Látó*, 2010/12. http://epa.oszk.hu/00300/00384/00088/1871.htm (2016.9.8)

A versszak fordítása:

Semmit se lát, ha táncol	Ništa ne vidi, ako pleše
fényes vizek varázsa,	svijetlih voda čar,
lenn nyög, botol a lánctól,	dolje stenje, spotiče se o lanac,
kesztyűje, mint a mázsa,	rukavica mu, teška,
fontoskodó-komoly fagy	važan-ozbiljni mraz
dagadt üvegszemébe.	nabujava u tamno oko.
Minden búvárnak oly nagy	Svaki ronioc je tako jako
a képe.	umišljen.

A nyolcadik versszak fordítása okozta a legnagyobb problémát, mert szójaték szerepelt benne, és sok olyan szó is, amelyenk nincs megfelelő ekvivalense a horvátban. A szójáték, vagy a paronomázia uralkodik a költészetben, és a költészet per definitionem fordíthatatlan. Csak alkotó áttétele lehetséges.[109]

Mivel már kezdetben látható, hogy lehetetlen megtartani a rímet a horvát nyelvben, ebben a verszakban a szó szerinti fordítás lehetne megoldás, annak ellenére, hogy ez messze nem a legjobb megoldás – ha egyáltalán megoldás. Kosztolányi Dezső szerint is lehetetlen verset egyik nyelvről a másikra fordítani, mert a fordító két nehézség közt tétovázik: valahogy módot kell találnia, hogy az eredeti értelmi és zenei követelményeinek eleget tegyen, mert a szavak a versben nemcsak a fogalmakat jelölnek, hanem zenei értékek hangjegyei is. Ezt hangsúlyozta az *Ábécé a fordításról és ferdítésről* címmel megjelent tanulmányában: „Désir helyett értelmi fordítása tehát vágy, de zenei fordítása inkább ez lehetne: vezér. E két nehézség közt tétováz az, aki idegen verset akar átültetni".[110] Az is fontos, hogy aki műfordítással foglalkozik, minél több mély ismerettel rendelkezzen az adott nyelvek minden szintjéről a fonetikától a szintaxisig – és még tovább, és hogy minél teljesebben értse és érezze az eredeti szöveget.

A nyolcadik versszakban, az első négy verssorban a költő oximoront használ, retorikai-stilisztikai alakzatot, amely egymást kizáró, egymásnak ellentmondó fogalmakat foglal szoros gondolati egységbe. Általában jelzős szerkezetben jelenik meg mint ellentét a jelző és a jelzett szó között, de gyakorta ellentétes fogalmak összekapcsolásaként is: sekély mélység/mély sekélység/tömör hígság/komor vígság. Sok hangutánzó szót is használ itt Kosztolányi: hörgő, csörgő, zsongít, elcsitít. Babits Mihály szerint „Kosztolányinál minden a formában van, szinte a

[109] Szegedi-Maszák Mihály: *Megértés, fordítás, kánon*. Pozsony, Kalligram, 2008. 211
[110] Uo. 213

legkülsőbb formában, stílusban és szavakban. Művészete épp abból áll, ahogyan a semmiséget naggyá teszi, a banalitást érdekessé, az ízetlent zamatossá, pusztán a stílus, a nyelv eszközeivel."[111]

Az élete utolsó éveiben lett a testi fájdalmak nagy énekese, mert 1933-ban mutatkotkoztak nála a rák első jelei. Ebben a versszakban, ennek megfelelően, sok naturalista kép van, amelyek a testi fájdalommal kapcsalhatók össze: seb, vérző-heges, halál-arc, kín stb.

A versszak fordítása:

Jaj, mily sekély a mélység	Jao, kako je plitka dubina
és mily mély a sekélység	i kako je duboka površnost
és mily tömör a hígság	i kako je gusta rijetkost
és mily komor a vígság.	i kako je sumorno veselje.
Tudjuk mi rég, mily könnyű	Znamo odavno, što je lagano
mit mondanak nehéznek,	a teškim nazivaju,
és mily nehéz a könnyű,	i kako je teško lagano
mit a medvék lenéznek.	što medvjedi gledaju s visoka.
Ó, szent bohóc-üresség,	Ah, sveta lakrdijaška praznino,
szíven a hetyke festék,	na srcu ti obijesne boje,
hogy a sebet nevessék,	da ti rane nasmijavaju,
mikor vérző-heges még	dok još krvare ranjeni
ó, hős, kit a halál-arc	Ah, junak, koji od straha od
rémétől elföd egy víg	smrtnog lica uzima jednu sretnu
álarc,	masku,
ó, jó zene a hörgő	jao, dobra je glazba za promukle
kínokra egy kalandor	muke pustolovno
csörgő,	zvono,
mely zsongít, úgy csitít el,	koja zuji, tako utihne,
tréfázva mímel,	pravi se šaleći se,
s a jajra csap a legszebb	i jaukanjem udara s najljepšom
rímmel.	rimom.

[111] Lengyel András: *Genézis és kompozíció viszonya az Esti Kornél-ban*. http://www.forrasfolyoirat.hu/0006/lengyel.html (2016.11.22)

A kilencedik versszakban a „céda” szó fordítása okozhat gondot. Az értelmező szótárban a következő jelentést találjuk „erkölcstelen nő vagy férfi, aki szexuálisan kicsapongó életet él”.[112]A szó lehet melléknév is. Itt a „céda életet” horvátul a „nemoralan život“-ot jelenti. Nehéz volt a „meredt” szó is. Feltételeztem hogy, a „mered” igeből származik, amelynek jelentése a horvátban „stršati“. Lehet a melléknév is, amelynek a jelentése horvátul „ukočen“: ez jobban tűnik horvát nyelvben, mert a „rest”- „lijen” és „meredt”-„ukočen“ valamilyen logikai kapcsalot van.

A költő furcsa logikai kapcsalotot teremt a szavak között, tehát az „únt anyag“ okozta a fordítási/értelmi problémat. Az olvasó kérdezheti magától mi az „únt anyag“: a beteg test, a fáradt lélek, az élet? Látható, hogy a költő távol áll az egyszerűségtől és a „kevés dísz, kevés szó“ elvétől, és nem akarja a klasszikusokat utánozni: „Az én stílusom még mindig nyugtalan, kócos, zsúfolt, cifra, regényes. Javíthatatlan romantikus maradtam. Sok jelző, sok hasonlat.“[113] E versszak másik fele nem hangzik jól horvátul, ha szóról szóra fordítunk.

A céda életet fesd,	Nemoralan život naslikaj,
azt, ami vagy te, tettesd,	to, što ti jesi, pravi se,
királyi ösztönöddel	kraljevskim nagonom,
ismersz-e még felettest?	poznaješ li još nadređenog?
Az únt anyag meredt-rest	Dosadna materija lijeno ukočena
súlyát nevetve lökd el,	smijući se težini odgurni,
s a béna, megvetett test	i paraliziranog, prijezirnog tijela
bukásait a szellem	padanja duhovnim
tornáival feledtesd.	vježbama zaboravi

A másik megoldás sokkal jobbnak tűnik, mivel nem szóról szóra követi az eredeti szöveget és így sokkal jobban hangzik a horvátban:

Az únt anyag meredt-rest	Težinu dosadne lijeno ukočene
súlyát nevetve lökd el,	materije smijući se odgurni,
s a béna, megvetett test	i padove paraliziranog,
bukásait a szellem	prijezirnog tijela duhovnim
tornáival feledtesd.	vježbama zaboravi.

[112] http://wikiszotar.hu/wiki/magyar_ertelmezo_szotar (2016.9.8)
[113] Bori Imre: *Esti Kornél éneke.* http://adattar.vmmi.org/cikkek/13258/hid_1985_10_05_bori.pdf (2016.11.22)

A kilencedik versszak azt javasolja, hogy egyensúlyt kell elérnünk a földi és a szellemi élet között, és hogy a morális bukásokból szellemi felemelkedéssel és imával kell lábra állnunk. Ez közvetlenül a tizedik verszakhoz kapcsolódik, amelyben a költő az Istenhez imádkozik, mivel váratlanul az *Isten engem úgy segéljen* formulából egy részt idéz. Csupán az „isten engem“ szókapcsolatot használja, segéljen nélkül, amely megnehezíti a fordítást, mert „bože meni“ horvátul nem hangzik jól, tehát itt az egyik megoldás, hogy hozzáadjuk a „segéljen” részt is. Felvetődhet a kérdés, nem habozik-e a költő, hogy kell-e neki Isten segítsége vagy sem, s vajon ezért nem fejezi be a formula sorát.

Hát légy üres te s könnyű,	Pa ti budi prazna i laka,
könnyű, örökre-játszó,	laka i vječno zaigrana,
látó, de messze-látszó,	koja vidi, ali daleko vidljiva,
tarkán lobogva száz szó	šaroliko vijoreći sto riječi
selymével, mint a zászló,	sa svilom, poput zastave,
vagy szappanbuborék fenn,	ili mjehurića od sapuna gore,
szelek között, az égben,	među vjetrovima, na nebu,
s élj addig, míg a lélek,	i živi do tad, dok i duša,
szépség, vagy a szeszélyek,	ljepota ili ćudi,
mert – isten engem – én is,	jer – bože pomozi mi – i ja,
én is csak addig élek.	i ja samo do tad živim.

Ezzel a versszakkal a költő a gyermekkorába tér vissza, amikor minden olyan volt, mint a dal: könnyű, örökre-játszó, szappanbuborékokkal az égben. Míg az előző versszak tele van fájdalommal, itt az író úgy dönt, hogy a fájdalom ellenében is élni fog, ameddig csak a szépség létezik, amelyet a gyermekkori képek és az írói ihlet testesít meg, és szinte esküszik/fogadkozik, hogy nem fog tovább élni.

Az utolsó versszakban az első verssor fordítása okozhat gondot, mert a költő a két ellentétes szó között teremt kapcsolatot: „mély”- duboko és „fölé”- iznad. A szóról szóra fordítás természetesen nem működik:

Menj mély fölé derengni,	Idi iznad dubine svitati,
burkolva, játszi színben,	skrivajući se, u razigranoj boji,

légy mint a semmi,	budi kao ništa,
te minden.	ti sve.

A másik megoldás jobb, tekintettel arra, hogy az ég, ahol a nap „dereng” kék színű és a mélységet ábrázolja, tehát a költő felszólítja dalát, hogy menjen a mély fölé – távol az égre. Itt a „fölé”-t horvátra főnévvel fordíthatjuk „visina”- magasság, mert az „ég”, ahova a dal megy, a magasságot jelképezi.

Menj mély fölé derengni,	Idi daleko u visinu svitati,
burkolva, játszi színben,	skrivajući se, u razigranoj boji,
légy mint a semmi,	budi kao ništa,
te minden.	ti sve.

Az utolsó versszakban a költő újra játszik a „minden” és a „semmi” fogalmaival. A második versszakban kihívja: „légy mint a minden/te semmi”, most pedig „légy mint a semmi/ te minden”. Király István szerint ez a szerkezet az *Esti Kornél éneké*nek „visszahajló, körmozgásszerű” kompozíciójára mutat: „Megismétlődött nyitásban és zárásban ugyanaz a két sor, csak épp grammatikai khiazmusként, mint antimetabolé, paradox módon. A semmi a nyitásban még állítmányi részeben áll, a befejezésben már ő volt az alany, a szubsztancia, a lényeg.”[114]

[114] Bori Imre: *Kosztolányi Dezső*. Újvidék, Forum könyvkiadó, 1986. 226

4.1. Esti Kornél éneke

Indulj dalom,
bátor dalom,
sápadva nézze röptöd,
aki nyomodba köpköd:
a fájdalom.

Az életen, a szinten,
a fénybe kell kerengni,
légy mint a minden,
te semmi.

Ne mondd te ezt se, azt se,
hamist se és igazt se,
ne mondd, mi fáj tenéked,
ne kérj vigaszt se.
Légy mint a fű-fa, élő,
csoda és megcsodáló,
titkát ki-nem-beszélő,
röpülő, meg-nem-álló.

Légy az, ami a bölcs kéj
fölhámja, a gyümölcshéj
remek ruhája, zöld szín
fán, tengeren a fölszín:
mélységek látszata.

No fuss a kerge széllel,
cikázva, szerteszéjjel,
ki és be, nappal-éjjel,
s mindent, mi villan és van,
érj el.

Pjesma Kornéla Estija

Kreni moja pjesmo,
hrabra moja pjesmo,
blijedeći neka gleda tvoj let,
onaj koji u tvoj trag pljucka:
bol.

Na životu, na razini,
u svijetlo se treba okretati,
budi kao sve,
ti ništa.

Ti nemoj reći ni ovo, ni ono,
ni laž, ni istinu,
nemoj reći, što te boli,
ne moli ni utjehu.
Budi kao sve i svatko, živ,
čudo i onaj koji se čudi,
koji ne izgovara tajne,
koji leti, koji ne staje.

Budi ono, što je razborite naslade
pokrov, voćne kore
izvrsna haljina, zelena boja
na drvetu, na moru površina:
privid dubine.

A sada trči s nerazboritim vjetrom
vijugajući, širom na sve strane,
van i unutra, danju i noću,
i sve, što bljeska i je,
postigni.

Tárgyalj bolond szeszéllyel,
komázz halál-veszéllyel,
s kacagd ki azt a buzgót,
kinek a mély kell.

Pregovaraj s ludom ćudi,
kumuj sa smrtnom opasnošću,
i ismij onog revnog,
kome je potrebna dubina.

Mit hoz neked a búvár,
ha fölbukik a habból?
Kezében szomorú sár,
ezt hozza néked abból.

Što donosi tebi ronilac,
ako izbija iz pjene?
U ruci mu tužno blato,
to donosi tebi iz toga.

Semmit se lát, ha táncol
fényes vizek varázsa,
lenn nyög, botol a lánctól,
kesztyűje, mint a mázsa,
fontoskodó-komoly fagy
dagadt üvegszemébe.
Minden búvárnak oly nagy
a képe.

Ništa ne vidi, ako pleše
svijetlih voda čar,
dolje stenje, spotiče se o lanac,
rukavica mu, teška,
važan-ozbiljni mraz
nabujava u tamno oko.
Svaki ronioc je tako jako
umišljen.

Jaj, mily sekély a mélység
és mily mély a sekélység
és mily tömör a hígság
és mily komor a vígság.
Tudjuk mi rég, mily könnyű
mit mondanak nehéznek,
és mily nehéz a könnyű,
mit a medvék lenéznek.
Ó, szent bohóc-üresség,
szíven a hetyke festék,
hogy a sebet nevessék,
mikor vérző-heges még
ó, hős, kit a halál-arc
rémétől elföd egy víg
álarc,

Jao, kako je plitka dubina
i kako je duboka površnost
i kako je gusta rijetkost
i kako je sumorno veselje.
Znamo odavno, što je lagano
a teškim nazivaju,
i kako je teško lagano
što medvjedi gledaju s visoka.
Ah, sveta lakrdijaška praznino,
na srcu ti obijesna boja,
da ti rane nasmijavaju,
dok krvare ranjeni
Ah, junak, koji od straha
od smrtnog lica uzima jednu sretnu
masku,

ó, jó zene a hörgő
kínokra egy kalandor
csörgő,
mely zsongít, úgy csitít el,
tréfázva mímel,
s a jajra csap a legszebb
rímmel.

jao, dobra je glazba na promukle
muke pustolovno
zvono,
koja zuji, tako utihne,
pretvara se šaleći se,
i jaukanjem udara s najljepšom
rimom.

A céda életet fesd,
azt, ami vagy te, tettesd,
királyi ösztönöddel
ismersz-e még felettest?
Az únt anyag meredt-rest
súlyát nevetve lökd el,
s a béna, megvetett test
bukásait a szellem
tornáival feledtesd.

Nemoralan život naslikaj,
to, što ti jesi, pravi se
kraljevskim nagonom,
poznaješ li još nadređenog?
Težinu dosadne lijeno ukočene
materije smijući se odgurni,
i padove paraliziranog,
prijezirnog tijela duhovnim
vježbama zaboravi.

Hát légy üres te s könnyű,
könnyű, örökre-játszó,
látó, de messze-látszó,
tarkán lobogva száz szó
selymével, mint a zászló,
vagy szappanbuborék fenn,
szelek között, az égben,
s élj addig, míg a lélek,
szépség, vagy a szeszélyek,
mert - isten engem - én is,
én is csak addig élek.

Pa ti budi prazna i laka,
laka i vječno zaigrana,
koja vidi, ali daleko vidljiva,
šaroliko vijoreći sto riječi
sa svilom, poput zastave,
ili mjehurića od sapuna gore,
među vjetrovima, na nebu,
i živi do tad, dok i duša,
ljepota ili ćudi,
jer – bože pomozi mi – i ja,
i ja samo do tad živim.

Menj mély fölé derengni,
burkolva, játszi színben,
légy mint a semmi,
te minden.

Idi daleko u visinu svitati,
skrivajući se, u razigranoj boji,
budi kao ništa,
ti sve.

5. Zárszó

Fordítás közben számtalan kognitív folyamat megy végbe az emberi elmében, amelyeket nehéz elmagyarázni: keresünk, kiválasztunk, mérlegelünk stb., így szinte lehetetlen elmagyarázni miért döntöttünk az adott alternatíva mellett.

A kiválasztott Kosztolányi vers fordításának befejeztével empirikusan is arra a következtetésre jutottam, hogy a költészetet szinte lehetetlen az egyik nyelvről a másikra lefordítani. Fordítás után a vers formai szépségei egyértelműen elvesztek: a ritmus, a rím, a sorok hosszúsága stb. Az *Esti Kornél éneké*ben számtalan szójáték és olyan nyelvi elem van (pl. összetett szavak), amelyeknek az alapjelentésük mellett más, „járulékos" jelentésük is van, emellett az író a grammatika „szabályokkal" gyakran nem törődve köti össze a mondatokat. Ezek az elemek okoztak nehézségeket a fordításban, mert sokszor szinte lehetetlennek bizonyult ezekre a nyelvi egységekre horvát ekvivalenst találni, és csak újraalkotó áttétele volt lehetséges. Egyik ilyen jellemző probléma a „fű-fa" a harmadik versszakban (az általános, régies jelentése „mindenféle növény", de átvitt értelemben „mindenféle dolog" vagy „mindenki válogatás nélkül; bárki, aki csak szóba jöhet"). Van néhány nem szokásos módon használt szó is, amelyek helyett a célnyelven – a két nyelv eltérő pragmatikai jellemzői miatt – új, szokatlan szintagmákat kellett alkotni (például: „ki-nem-beszélő" vagy „meg-nem-alló". Természetesen jelen vannak és komoly szerepet játszanak a magyar és a horvát nyelv közötti eltérések is, ami a finnugor és a szláv nyelvek közötti számtalan különbségből ered (pl. a horvátban a birtoklást két szóval fejezzük ki, a magyarban birtokjellel, a grammatikai nemek, a névmások és a névelők használata stb).

A műfordítók valamiféleképpen az irodalmi alkotás társszerzői. A műfordítónak az adott nyelveken kívül rendkívül jól kell ismernie a forrásnyelv és a célnyelv (irodalmi) kultúráját, ezen nyelvek használatának általános és egyéni szokásait, de legalább ugyanennyire tájékozottnak kell lennie az adott szerző teljes életművét illetően is, hogy át tudja adni az írások egyedi világának esszenciáját.

Hivatkozások

Batsányi János: A fordításról. In: Józan Ildikó (szerk.): *A műfordítás elveiről*. Budapest, Balassi kiadó, 2008., 31-38

Bori Imre: *Kosztolányi Dezső*. Újvidék, Forum könyvkiadó, 1986.

Čolaković Enver: *Zlatna knjiga mađarske poezije.* Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1978.

Józan Ildikó: *Mű, fordítás, történet*. Budapest, Balassi kiadó, 2009.

Kiš et al: *Novija mađarska lirika*., Beograd, Nolit, 1970.

Kosztolányi Dezső: A Holló (Válasz Elek Artúrnak) In: Józan Ildikó (szerk.): *A műfordítás elveiről*, Budapest, Balassi kiadó, 2008., 256-261.

Rába György: A szép hűtlenek. In: Józan Ildikó szerk: *A műfordítás elveiről*, Budapest, Balassi kiadó, 2008., 366-375.

Szegedy-Maszák Mihály: *Megértés, fordítás, kánon*. Pozsony, Kalligram, 2008.

Babits Mihály: Könyvről könyvre. *Nyugat*, 1933/13–14.
http://epa.oszk.hu/00000/00022/00560/17525.htm

Babits Mihály: Könyvről könyvre. *Nyugat*, 1933/12.
http://epa.oszk.hu/00000/00022/00559/17486.htm

Barna László: *Szabó Lőrinc fordítói elvei a német nyelvből fordított próza alapján*
http://docplayer.hu/4755118-Barna-laszlo-szabo-lorinc-forditoi-elvei-a-nemet-nyelvbol-forditott-prozai-alapjan-bevezetes.html

Bori, Imre: *Esti Kornél éneke*
http://adattar.vmmi.org/cikkek/13258/hid_1985_10_05_bori.pdf

Elekfi László: Homonimák felismerhetősége toldalékos alakok alapján. *Magyar nyelvőr*.
http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1242/124202.htm

Füst Milan: Kosztolányi Dezső: Meztelenül. *Nyugat,* 1928/2.
http://epa.oszk.hu/00000/00022/00435/13603.htm

Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*
http://mek.oszk.hu/05500/05520/05520.pdf

Kosztolányi Dezső: *Az írástudatlanak árulása*
http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/ady/koszt.htm

Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*
http://mek.oszk.hu/00700/00744/00744.htm#11
http://mek.oszk.hu/00700/00744/00744.htm#1

Kosztolányi Dezső: Esti Kornél *kalandjai*
http://mek.oszk.hu/00700/00745/00745.htm#13
http://mek.oszk.hu/00700/00745/00745.htm#5
http://mek.oszk.hu/00700/00745/00745.htm#23
http://mek.oszk.hu/00700/00745/00745.htm#3

Lengyel András: *Genézis és kompozíció viszonya az* Esti Kornél*ban*
http://www.forrasfolyoirat.hu/0006/lengyel.html

Ungvári-Zrínyi Imre: Esti Kornél éneke. *Látó.* 2010/12.
http://epa.oszk.hu/00300/00384/00088/1871.htm
https://moly.hu/konyvek/kosztolanyi-dezso-nero-a-veres-kolto
http://wikiszotar.hu/wiki/magyar_ertelmezo_szotar